

Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi

Neslihan YALÇINKAYA

Ticaret Borsası Genel Sekreteri, MANİSA

Dr. M. Hakan YALÇINKAYA

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, MANİSA

Dr. Coşkun ÇILBANT

Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, MANİSA

ÖZET

Avrupa Birliği (AB)'nde tarım sektörünün desteklenmesi ve yönlendirilmesi Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında yürütülmektedir. OTP AB'nin ilk ortak politikası olup birlik bütçesinin de yaklaşık %50'si bu amaçla kullanılmaktadır.

AB'ye tam üye olabilmek için AB politikalarına uyumun sağlanması en önemli koşul olarak Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır. Bu politikalar içerisinde en çok zaman alacağı tahmin edilen politika AB Ortak Tarım Politikası'dır. Türkiye'nin AB'ye üye olması ile birlikte AB'nin tarım alanı, tarım üretimi ve tarım nüfusu artacaktır. Bu da Ortak Tarım Politikası açısından bazı sorunların doğmasına neden olacaktır. Bu nedenle, AB, Türkiye'nin tarımla ilgili sorunlarını üye olmadan çözmesini istemektedir.

2000 yılında tarım alanında önemli bir reform süreci gündeme gelmiştir. Tarım Reformu Uygulama Projesi olarak adlandırılan bu reform, özellikle tarımsal desteklerin belli standartlara ulaşmasını hedeflemiş ve doğrudan gelir desteği sistemini uygulamaya sokmuştur. Ancak uygulamada istenilen sonuçlara ulaşamamış ve tarım sektörü daha zor bir sürece girmiştir. Türkiye özellikle, 2001 yılından itibaren tarım alanındaki gerekli yasal düzenlemeleri yapmak için çalışmalarını hızlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortak Tarım Politikası, Tarım Sektörü, Avrupa Birliği

Turkish Agriculture Policies With in the Framework of Arrangements for European Union and Effects on About the Future of Sector

ABSTRACT

In European Union, supporting and directing activities for the agriculture sector are carried out in the extent of Common Agriculture Policy (CAP). CAP is the first common policy of EU and what is more, 50 % of the budget of the union is spared for this target.

Turkey is significantly faced to get accustomed to the EU policies to be an exact member. Among these policies, EU Common Agriculture Policy is predicted to be the most time consuming one. EU's agriculture area, agriculture production and agriculture population will increase through the exact membership of Turkey. This will give a birth to some problems in aspect of Common Agriculture Policy. Therefore, EU wants Turkey to solve its problems before being an exact member.

An outstanding reforming process came to light in the year 2000 in the area of agriculture. This reform, which was named as The Application Project of Agriculture Reform, especially aimed to set some standards for agricultural supports and established direct income support system. However, in practical applications the desired results were not gotten and the agriculture sector experienced a worse process. Turkey has gained speed to prepare the related regulations in the area of agriculture as of the year 2001.

Key Words: Common Agriculture Policy, Agriculture Sector, European Union

GİRİŞ

Stratejik önemi nedeniyle tarım, her ülkede kendi ekonomik yapısına özgü bir tarım politikası ile desteklenen bir sektördür. Tarım sektöründe uygulanmakta olan politikalarda temel amaç, örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır. Türkiye'de bugüne kadar uygulanan tarım politikaları ile üretimin artırılması hedeflenirken, bu politikaların kamu kaynaklarına getirdiği mali yük ve hedef kitleye ulaşamaması gibi sorunlara sahiptir.

AB ile tam üyelik müzakerelerine başlayan Türkiye, en önemli sınavlarından birini tarım sektöründe verecektir. AB müktesebatının neredeyse yarısını oluşturan Ortak Tarım Politikası (OTP), Türkiye için de çok önemlidir. Çünkü, şu an için nüfusun yaklaşık %32'si tarım sektöründen geçimini sağlamaktadır. Ayrıca, tarım; ülkelerin besin ihtiyaçlarını karşılaması, istihdama olan katkısı, tarımsal sanayiye hammadde sağlaması, dış ticarete önemli paya sahip olması gibi nedenlerle, hem Türkiye'de hem de AB'de ekonomik ve sosyal açıdan stratejik bir sektör konumundadır.

Ancak Türkiye'nin tam uyum konusunda kat etmesi gereken ciddi bir mesafe söz konusudur. Özellikle Türk tarım sektörünün yapısal anlamda radikal değişikliklere gitmesi gerekecektir.

Son yıllarda, değişen ülkesel ve uluslararası koşullar tarım sektöründe farklı yaklaşımları ve reform gerekliliğini gündeme getirmiştir. İçinde bulunulan küreselleşme ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinde tarım sektörü öncelikle geliştirilmesi gereken bir sektör olarak görülmektedir (Abay, Olhan, vd., 2005:2).

1. TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

1.1 Tarımın Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) İçindeki Yeri

Gelişen bir ekonominin en önemli bileşenlerinden biri tarım sektörüdür. Bir ülkenin GSMH'sı içinde Tarım sektörünün payına bakarak ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür (Altınalev, 2004:51). Örneğin, Türkiye'de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahip olup, ülke kalkınmasına değişik yollardan katkı yapmaktadır. Ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, ulusal gelir ve dışarıya katkıları ile büyük öneme sahiptir (DPT, 2000:4).

Türkiye'de Genel ekonomi içinde tarımın yerine bakıldığında, uzun bir durağan dönemden sonra, hızlı bir gerileme gözlemlenmektedir. 1920'li yılların başından 1960'lı yılların sonuna kadar Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nin yaklaşık %45'i tarımdan elde edilirken, 1980 yılına gelindiğinde Tarımın GSMH içindeki payı %26 seviyesine inmiştir. 1997 yılında ise %14,5'e gerilemiştir (Atik, 1999:5). Süreç içinde, bu gerileme eğilimi devam etmiştir. Tablo 1'den de görüleceği gibi, 2001 yılı itibarıyla %12,8 olan tarım sektörünün ekonomiye katkısı 2005 yılına gelindiğinde %11,9'a kadar düşmüştür.

Tarımın GSMH'daki payında, alt sektörlerden bitkisel ürünlerin payı %57, hayvansal ürünlerin payı %34, su ürünlerinin payı %2,9, orman ürünlerinin payı %5,8'dir. Gelişmiş ülkelerde ortalama değerleriyle bu oranlar bitkisel üretimde % 30 hayvansal üretimde %70'tir (Gökdemir, 2004:40). Tarımsal üretimde mutlak değerlerle artışlar ortaya çıkmasına rağmen, ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine işlemesi, tarım ürünleri talep esnekliğinin düşüklüğü ve diğer sektörlerde sağlanan daha hızlı gelişmeler, tarım sektörünün milli gelirdeki payını azaltmaktadır. Bununla beraber, 2000 yılında tarım sektörünün GSMH'da %14,4 olan payı, AB tarımının üretimdeki yaklaşık %1,5 civarındaki payı ile karşılaştırıldığında, sektörün Türk ekonomisindeki ağırlığının devam ettiği görülmektedir (Erdal, 2001:84).

Tarımın milli gelir içindeki payı azalırken, nüfusun önemli bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaya devam etmektedir (DPT, 2006:11). Bu da sektörün geleceği açısından ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

1980-2000 yılları arasında GSMH'da ortalama yıllık büyüme oranı %3,9, sanayide büyüme hızı %5,5 ve hizmetlerde büyüme oranı %4,6 oranlarında gelişme göstermiştir. Buna karşılık, nüfusun yılda %2'ler düzeyinde büyüme gösterdiği 1980-2000 döneminde, tarım sektöründeki yıllık ortalama büyüme oranı sadece %1,3 düzeyinde kalmıştır. 2000 yılı rakamlarına göre, Türkiye'de kişi başına düşen GSMH 3,060 \$ düzeyindeyken, bu rakam tarım sektöründe, 1.400 \$ civarında kalmıştır (Erdal, 2001:85). 2001 yılına gelindiğinde ise tarım sektörü yüzde 6,0 oranında küçülürken son iki yıldır diğer sektörlerle oranla daha az da olsa bir büyüme eğilimine girmiş ve 2005 yılında yüzde 5,7 büyümüştür.

1.2 Tarım Sektöründeki İnsan Kaynakları

Son nüfus sayımı sonuçlarına göre, ülke nüfusunun yaklaşık % 40'ı kırsal alanda yaşamaktadır. Sivil istihdamın %32'si ise tarımda çalışmaktadır (Günaydın, 2006:2). Buna karşın tarım sektörünün GSMH içindeki payı 1990-2000 yılları arasında ortalama %14 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışanların toplam istihdama oranlarına bakıldığında, bunun ABD'de yalnızca %2,4, AB'de ise %4,2 olduğu görülmektedir (TÜSİAD 2003:7).

Kırsal nüfusun oldukça yüksek seviyede olması ve toplam istihdamın kayda değer bir bölümünün tarımda yerleşik olması, sektör üzerinde ağır ve yoğun bir nüfus baskısına ve gizli işsizliğe yol açmaktadır. Yoğun nüfus ve yüksek düzeyde gizli işsizlik nedeniyle, işgücü verimliliği düşük seviyelerde kalmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri İçinde Tarımın Yeri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH)						
Cari fiyatlarla (Milyon YTL)	125.596	176.484	275.032	356.681	428.932	486.401
Cari fiyatlarla (Milyon \$)	200.002	145.693	180.892	239.235	299.475	360.876
1987 fiyatlarıyla (Milyon YTL)	119.144	107.783	116.338	123.165	135.308	145.651
Fert başına GSMH (YTL)	1.862	2.572	3.950	5.079	6.028	6.749
Fert başına GSMH (\$)	2.965	2.123	2.598	3.383	4.172	5.008
Deflatör	50,9	57,8	44,4	22,5	9,5	5,3
Fert başına GSYİH (cari fiyatlarla ve satın alma						
Gücü paritesine göre (\$))	6.810	6.131	6.519	6.762	7.561	8.141
GSMH - SEKTÖREL BÜYÜME HIZLARI (%)						
<i>Tarım</i>	3,8	-6,0	7,4	-2,4	2,0	5,7
Sanayi	5,6	-7,4	7,9	7,3	9,3	6,8
Hizmetler	6,5	-6,1	6,0	5,1	8,1	7,6
GSMH	6,3	-9,5	7,9	5,9	9,9	7,6
GSYİH - SEKTÖREL DAĞILIM (%)						
<i>Tarım</i>	15,4	12,8	13,0	13,4	12,9	11,9
Sanayi	20,0	21,1	19,7	18,5	18,9	19,2
Hizmetler	64,6	66,1	67,3	68,2	68,2	69,0
ÜRETİM						
<i>Tarım Katma Değeri (1987 Fiyatlarıyla-Milyon YTL)</i>	15.962	14.994	15.978	15.549	15,863	16,756
Sanayi Katma Değeri (1987 Fiyatlarıyla- Milyon YTL)	33.738	31.194	34.142	36.793	40,234	42,840
İmalat Sanayii Üretim İndeksi (1997=100) (2006 Mart)	102,1	92,4	102,5	112,0	123,6	129,6
İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranı (Ağır.Ort.) (2006 Nisan)	75,9	70,9	75,4	78,4	81,7	80,4
Elektrik üretimi (Hidrolik GWh) (2006 Ocak-Mart)	30.879	24.010	33.684	35.330	46.084	39.658
Elektrik üretimi (Termik GWh) (2006 Ocak-Mart)	93.934	98.563	95.563	105.101	104.464	122.174
Jeotermal+rüzgar (2006 Ocak-Mart)	109	152	153	150	151	151

Kaynak: DPT, 2006

Bu nedenle, bu nüfusun, ilk etapta %20'lere, uzun vadede ise %10'lara düşürülerek fazla nüfusun, ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte, destekleme politikaları ve yapısal değişimi sağlayacak politikalar arasında yer alan; Bölge Kalkınma Projeleri, Kırsal Kalkınma Projeleri ve Toprak ve Tarım Reformu Uygulamalarıyla sanayi, turizm ve hizmetler sektörüne kademeli olarak aktarılmasını gerektirmektedir (DPT, 2000:7).

Kırsal nüfusun ise yaklaşık %80'i tarım ile uğraşmaktadır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, kırsal işgücünün sadece %22,9'u, yani yaklaşık dörtte biri imalat sanayii, ticaret, ulaştırma, inşaat, toplum hizmetleri gibi tarım dışı gelir getiren iktisadi faaliyet kollarında çalışmaktadır (Teoman, 2001:45).

Tablo 2: 1996-2003 Yılları Arasında Türkiye Tarımıyla İlgili Seçilmiş Göstergeler

	1996-1997	1998-1999	2000	2001	2002	2003	2004
İşsizlik Oranı-Kırsal (%)	3,5	3,5	3,9	4,7	5,7	6,5	5,9
Tarımda İstihdam (Milyon)	8,9	9,0	7,8	8,1	7,5	7,2	7,4
İstihdamda Tarımın Payı (%)	44,1	41,0	36,0	37,6	34,9	33,9	34
Tarımın GSYİH'deki Payı(Yüzde)	13,9	13,9	13,4	13,6	13,4	12,4	11,3
Tarımda Katma Değerin Büyüme Oranı (Yüzde)	1,0	1,7	3,9	-6,5	6,9	-2,5	2,00
İstihdam Edilen Başına Tarımsal Katma Değer (Dolar)	3,253	3,517	3,622	2,173	2,862	3,941	4,601
Tarımda İstihdam Edilen Başına Katma Değerin Büyüme Oranı (%)	3,5	-1,2	22,8	-10,2	15,9	1,5	1,2
Tarımsal İthalat/Toplam	10,6	8,9	7,6	7,4	7,8	5,8	4,5
Tarımsal İhracat/Toplam	21,1	17,7	13,9	13,9	11,2	11,1	9,4

Kaynak: Kesbiç, Baldemir vd. 2005:5, TÜİK 2005 Yılı Ekonomik Rapor, www.tugiad.org.tr

1.3 Tarımsal İşletme Yapısı

2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 3,9 milyon tarımsal işletme ve 17,6 milyon hektar arazi bulunmaktadır.

İşletmelerde uzmanlaşma yaygın olmayıp, genelde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapıldığı karma işletme tipi ağırlıklı olarak görülmekte ve bunların da büyük bir çoğunluğunu aile tipi işletmeler oluşturmaktadır (Bayraç, Yenilmez 2006:5).

Arazi büyüklükleri, işletmelerin %36,7'sinde 0-20 dekar, %31'inde 21-50 dekar, %17,5'inde 51-100 dekar, %9,4'ünde 101-200 dekar, %4,4'ünde 201-500 dekar, %0,9'unda ise 500 dekardan daha büyüktür. Bundan dolayı da küçük ve çok parçalı olan bu işletmelerde verimlilik de düşüktür (TÜSİAD, 2003:6). Türkiye'de, ortalama işletme büyüklüğü 5,9 hektardır.

Türkiye'de tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük işletme özelliğinde olmasının yanında, bir diğer özelliği de çok parçalı oluşudur. Ülke

nüfusunun hızlı artışı, spekülâtif arazi alanları, geçerli miras hükümlerinin parçalanmayı özendirilmesi, “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası”na göre, devlete ait arazilerin küçük parçalar halinde dağıtılması küçük işletmelerin doğmasında ve arazilerin parçalanmasında önemli etkenlerdir (Karakayalı, 2003:221). Bu durum, işletmelerin giderek daha küçük ve çok parçalı işletmeler durumuna gelmesine ve optimal işletme büyüklüklerinden uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Bu tür işletmelerin ortak özelliği, düşük üretim, yüksek gizli işsizlik ve düşük rekabet gücüdür. Yine de bu tür işletmelerin Türkiye’deki kırsal nüfusun büyük çoğunluğu için gelir güvenliği ve geçim kaynağı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. (İKV, 2006e) Bu noktada kamusal destek kaynakları ve tarımsal politikaların doğru yönlendirilmesi önem kazanmaktadır (Kesbiç, Baldemir vd. 2005:5).

Küçük işletmecilik, Türkiye tarımında işgücü, sermaye, teknoloji ve girdi kullanma yeteneğini de olumsuz yönde etkilemekte, verimliliği düşürmekte, modern tarımın uygulanmasına engel teşkil etmektedir. Bilim ve teknolojiye gelişmeleri üretime uygulamada yetersiz kalan işletmeler, üretim, verimlilik ve rekabet gücü bakımından da darboğazlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca tarım sektöründe yabancı sermayenin düşük seviyelerde kalması hem teknoloji, hem de bilgi transferini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarım işletmelerinin bu yapısı, tarımsal verimlilik yanında, tarımsal geliri, tarımsal örgütlenmeyi, yayım/egitim faaliyetlerini ve tarım ürünlerinin pazarlanması da dahil olmak üzere tüm tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir (Erdal, 2001:94).

Ayrıca bu işletmelerde önemli sermaye sorunu vardır. Ekonomik üretim yapmaya uygun olmayan ölçekte gerçekleştirilen üretim sonucuna bağlı olarak, piyasa ilişkileri zayıftır. İçe dönük ve fakir bir tarım kesimi varlığını devam ettirmektedir (Karluk, 2002:197). Küçük olan işletmeler hem geçimlerini sağlayacak, hem de üretime ayıracak gelirden yoksun oldukları için tarım kesimi çok büyük ölçüde sermaye sıkıntısı yaşamakta, bu da hem üretimi kısıtlamakta, hem de sosyal sorunlar yaratmaktadır (Ergin, Eyicil, 2006:2).

2. TÜRKİYE’DE UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI

Türkiye’de günümüze kadar, diğer ülkelerde veya AB’de olduğu gibi yasa gücünde belirlenmiş tarım politikası çerçevesi uygulanamamıştır. 2006 yılında kabul edilen Tarım Kanunu ile Türkiye ilk defa tarım politikalarının ne olduğunu belirten ve çerçevesini çizen bir kanuna kavuşmuştur. Ancak ilgili uygulama yönetmelikleri çıkmadığı için henüz bu kanunun tam olarak uygulanabildiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle mevcut durum içerisinde Türkiye’de yerleşik bir tarım politikası bulunmamaktadır. Türkiye’de tarım politikalarının resmi ağızdan dile getirildiği en önemli belge beş yıllık kalkınma plânları ve programlardır.

Yıllar içerisinde farklı kurum ve kuruluşlarla yönetilmiş olan Türk tarım politikasını üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Her üç dönemde de bu politikalar tarım kanunu ile desteklenmediğinden daha çok o dönemdeki ihtiyaçları karşılamak amacıyla gerçekleştirilmiş uygulamalar olarak görülmektedir.

Genelde istikrarlı çerçevesi olmayan Türk tarım politikası uygulamaları, tımar sistemi olarak adlandırılan Osmanlı Toprak Düzeni'nden kalan bozuk bir tarımsal yapı üzerinde, Cumhuriyet döneminin ilkeleri ile oluşturulmuş içerde destekleyici ve müdahaleci, gümrüklerde ise koruyucu ve görelî olarak daha ulusçu bir görünüm vermektedir (Ulusoy, 2003:8).

Türkiye'de devletin tarım sektörüne yönelik destekleme politikaları uzun yıllar taban fiyat belirlenerek destekleme alımlarında bulunulması şeklinde yoğunlaşmış daha sonra girdi destekleri, düşük faizli kredi, teşvik primi ödemeleri, hayvancılığı geliştirme teşvikleri ile ürün bazında uygulanan belirli ürünlerde ekim alanlarını sınırlandırarak alternatif ürünlere geçişin teşvik edilmesine yönelik tazminat ödemeleri ve destekleme primleri gibi uygulamalarla tarım sektörünün desteklenmesi yoluna gidilmiştir (Kesbiç, Baldemir, vd., 2005:6).

2.1. 1980 Yılına Kadar Uygulanan Tarım Politikaları

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de 1929–1930 ekonomik bunalımı ve bu bunalımın özellikle tarımsal ürün fiyatlarında çöküşe yol açması nedeniyle bu dönemde korumacı politikalar önem kazanmıştır (Özkaya, Oyan vd, 2001:5). 1980 öncesi dönemde çoğunlukla kullanılan araçlar; taban fiyat ve destekleme alımları ile birlikte girdi sübvansiyonları ve ucuz kredi desteklemeleri olmuştur (Işıklı, Abay, 1992: 216).

Bu dönemde, sayıları yıllara göre değişmekle birlikte, birçok ürüne “pazar fiyatı desteği” verilmiştir. Pazar fiyatı desteği her zaman politika tartışmalarının merkezinde olmuş ve diğer araçlara göre desteklemede daha önemli bir yer edinmiştir (İnan, Gaytancıoğlu vd, 2003:10).

1960'larda planlı kalkınma dönemine yeniden girilmesiyle birlikte 1963 yılında, destekleme uygulamaları da kalkınma planları çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Tarım sektörüne yönelik amaç ve stratejiler kalkınma planları ve yıllık programlarla belirlenmeye başlanmıştır (Özkaya, Oyan vd, 2001:5). Bu planlama dönemlerinde de pazar fiyatı desteği uygulamasına devam edilmiş bunun yanında, yoğun olarak kimyevi gübrede sübvansiyon uygulanmıştır. Ayrıca finansman sıkıntısına çözüm üretebilmek için piyasa faizlerine göre tarıma verilen düşük faizli kredilerle çiftçi desteklenmeye çalışılmıştır.

2.2. 1980 – 2000 Yılları Arasında Uygulanan Tarım Politikaları

1980 yılında serbest pazar ekonomisine geçişle birlikte, genel ekonomi politikaları açısından olduğu kadar tarım politikaları açısından da dönüm noktası olmuş ve tarım sektörüne yönelik uygulanan politikalarda da önemli değişiklikler yapılmıştır.

Bu dönemde, tarım piyasalarına destekleyici, koruyucu yöndeki devlet müdahalelerinin kapsamının daraltılması öngörülmüştür. 1980 öncesinde yaşanan enflasyonlara tarımsal ürün fiyatlarının, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların ve düşük faizli kredilerin parasal genişleme üzerindeki etkisinin neden olduğu görüşü, devletin tarıma bakış açısının değişmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak, tarım sektörü enflasyonun başlıca nedenleri arasında değerlendirilmeye başlamıştır (Türkekul, 2006:91). Bu bağlamda birçok üründeki pazar desteği azaltılmaya başlamış, sübvansiyonlar kaldırılmış ve tarımsal kredilerdeki faizler piyasa oranlarına yaklaşmıştır.

Destekleme fiyatlarının açıklanmasında gecikmeleri önlemek ve desteklemeci kuruluşların piyasaya zamanında ve etkin bir şekilde girmesini sağlamak amacıyla, "Destekleme Çerçeve Kararnamesi" 1982 yılında çıkartılmış, böylece destekleme fiyatlarının saptanmasında "Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu", alım esaslarının saptanmasında ise "Para-Kredi Kurulu" yetkili kılınmıştır (Karakayalı, 2003:248).

Bu dönemde, Türkiye'deki tarım sektörü, daha çok yapısal önlemleri içermeyen, kısa vadeli politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikası araçları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır (Abay, Olhan vd., 2005:2). 1980 sonrası, IV., V., VI., VII. Plan dönemlerinde tarım politikaları ile ilgili olarak belirlenen ortak amaçları şu şekilde özetlemek mümkündür (Kıymaz, 2000:58):

- Artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması,
- Tarım ürünleri fiyatlarında istikrarın sağlanması,
- Üretimin kötü hava şartlarından daha az etkilenmesinin sağlanması,
- Tarımda çalışanlara yeterli ve düzenli gelir temini,
- Tarım ürünleri ihraç olanaklarının geliştirilmesi,
- Tarım ürünlerinin işleme ve pazarlanmasında etkinliğin sağlanması,
- Tarım sektöründe gerek kooperatifleşme yoluyla gerek kamu kuruluşlarının yardımıyla örgütlenmenin sağlanması,
- Tarıma dayalı sanayilere ham madde temini,
- Tarımda modern yöntemlerin uygulanması.

1981 yılından itibaren destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı azaltılmaya başlanmış, 1990 yılında 10 ürüne kadar daraltılmıştır. Seçim yılı olan 1991 yılında, daha önceki daralmanın aksine tam ters bir politika izlenmiş, desteklenen ürün sayısı arttırılmıştır. Aynı politika, izleyen koalisyon hükümetince de korunmuş ve 1992 yılında desteklenen ürün sayısı 26'ya ulaşmıştır (Ağaoğlu, İnan, vd., 2005:5).

5 Nisan 1994'te mali piyasalar ve döviz kuruna istikrar kazandırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yapısal reformları uygulamak için "Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı" yürürlüğe konmuştur.

Bu planda temel ilke olarak, üretim yapan ve sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemesini sağlayan bir devlet yapısına geçilmesi hedeflenmiştir (İnan, Gaytancıoğlu, 2003:11). 1994 yılında 5 Nisan kararları ve IMF'ye olan ulusal taahhütlerimiz çerçevesinde, destekleme modeli daha rasyonel bir yapıya kavuşturmak adına yeniden düzenlenmiştir.

5 Nisan kararlarında tarım sektörüyle ilgili olarak alınan başlıca önlemler şunlardır (Karakayalı, 2003:249):

1. Dünya fiyatlarının üstünde seyreden destekleme fiyatları bazı ürünlerde ekim alanlarının genişlemesine, üretim fazlası oluşmasına ve devletin aşırı alımlar yaparak yüksek stok maliyetlerine katlanmasına neden olmaktadır. Destekleme fiyatları belirlenirken dünya fiyatlarındaki gelişmenin yanı sıra yurtiçi faktör fiyatlarındaki gelişmeler de dikkate alınacaktır.

2. Bu kapsamda tarımsal destekleme fiyatları, ücret ve maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olarak belirlenecektir.

3. Tarımsal destekleme konusunda hedef kitleye doğrudan ödeme yapma ve kredi kolaylıkları sağlama gibi fiyat desteği dışındaki konulara ağırlık verilecektir.

4. Tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleriyle sınırlı kalınacaktır.

5. Dağıtımı devlet tarafından yapılan girdilerin fiyatları piyasa koşullarına göre belirlenecektir.

6. Tarımsal destekleme alımının kapsamı daraltılacaktır. Hububat, şeker pancarı ve tütün bu kapsamdan çıkarılacaktır

5 Nisan Kararları sonucunda, destekleme ile görevli kuruluşların doğrudan ya da dolaylı olarak TCMB kaynaklarını kullanmalarına son verilmiş, bunun yerine, ürünlerin giderek daha çok borsalarda işlem görmesi ve özel sektörün ve üretici birliklerinin piyasalara katılımını artırarak, fiyatların daha rasyonel ve dünya piyasalarıyla uyumlu düzeylerde oluşması yönündeki politikalar benimsenmiştir (Türkecul, 2006:91). Ancak bu politikalar başarıyla uygulanamamıştır. Bunun temel nedeni teknik, ekonomik ve sosyal açıdan birçok sorunun varlığını korumasıdır. Ekonomik ve sosyal sorunların çözümünü sadece politikalarla bulmak mümkün değildir.

Sonunda, 1999 yılı öncesinde genellikle ürün fiyatlarının dünya fiyatlarıyla uyumsuz olarak belirlenmesi beraberinde dışa karşı korumacılık önlemlerini getirmiştir. Yüksek fiyatlar bir taraftan bütçe olanaklarını zorlamış, diğer taraftan kaynak dağılımı ve tüketici refahını, dolayısıyla da toplumsal refahı olumsuz etkilemiştir. Yüksek fiyatla, dünya piyasalarına ürün arzı mümkün olamayacağından, ihracata da sübvansiyon uygulaması zorunlu hale gelmiştir. İhracatta yaşanan tıkanıklıklar ise sonuçta yine üreticileri etkilemiştir. Desteklemenin kapsamı ve fiyat düzeyleri, iç ve dış talepteki gelişmelerle yeterince ilişkilendirilmeyerek bazen ekonomik, çoğunlukla da politik kaygılarla belirlenmiştir. Bazı ürünlerin üretimleri, pazar istekleri gözetilmeden teşvik edilmiştir (Abay, Olhan vd., 2005:2).

2.3. 2000 Yılı ve Sonrasında Uygulanan Politikalar

2.3.1. 2000 Yılından Günümüze Kadar Uygulanan Politikalar

2000'li yıllara gelindiğinde, bir taraftan tütün ve çay gibi belli ürünlerdeki değerlendirilemeyen aşırı stokların imha edilmesi sektörü zorlarken, diğer taraftan hayvansal ürünler ve yağlı tohumlarda olduğu gibi arz açıklarının meydana gelmesi, sektördeki dengesizliği ve planlama eksikliğini gözler önüne sermiştir. Tarımsal üretimin yönlendirilmesi ve ekonomik dengelerin korunmasını

amaçlayan tarımsal destekleme politikaları; desteklerin hedef kitleye ulaştırılmaması, istenilen hedeflerin gerçekleştirilememesi ve devlete getirdiği mali yük nedeniyle etkisini yitirmiş, kalkınmaya yönelik hedefleri engelleyen unsurlar olarak gündeme gelmiştir.

Türkiye'de 1990'lı yılların sonuna doğru tarım politikalarında reform ihtiyacının gündeme gelmesi, ülkedeki iç gelişmeler ve bu dinamiklerden kaynaklanan tartışmalar kadar, üyesi olduğu ve birtakım taahhütler altına girdiği Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurum ve organizasyonların politikalarının etkisinin bir sonucudur (Abay, Olhan vd., 2005:3).

9 Aralık 1999 IMF Niyet Mektubu ve Yeniden Yapılandırma Programı, tarım politikaları açısından yeni bir dönem olmuştur. Bu niyet mektubunda tarımla ilgili aşağıdaki maddeler yer almıştır (Çağlayan, 2004:56):

1. Uygulanmakta olan mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemine geçilmesi,

2. Hububat, tütün ve şekerpancarı fiyatlarının dünya fiyatları ile uyumlu olması ve zaman içinde destekleme alımlarının kaldırılması,

3. Hükümet adına bazı tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yasa çıkartılması,

4. Hükümetin çiftçilere verdiği kredi sübvansiyonunun aşamalı olarak ortadan kaldırılması,

5. Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulması ve daha sonra tamamen kaldırılması.

Son yıllarda, değişen ülkesel ve uluslararası koşullar yeni fırsatları yaratırken, tarım ve gıda sektöründe farklı yaklaşımlar ve reform gerekliliğini de gündeme getirmiştir. Mevcut politikaların etkinliğini yitirmesi nedeniyle, tarım, Avrupa Birliği ile entegrasyonda öncelikle geliştirilmesi gereken bir sektör olarak belirmiş, Dünya Ticaret Örgütü kuralları karşısında zorlanmış ve uyumu güçleşmiştir. Uygulanmakta olan kendi kendine yeterli olmaya yönelik politikaların çok taraflı anlaşmalarda yer aldığı şekliyle, gerekli görülen "Tarım Reformu" çerçevesinde değişerek, ülkelerin önemli ürünlerde kendine yeterli olma politikaları yanında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünleri yetiştirmeleri ve piyasa fiyatlarına hassasiyeti artırıcı politikaların benimsenmesi öngörülmüştür (DPT, 2000:2). Söz konusu reform ile daha önceki destekleme uygulamalarının kaldırılması ve Doğrudan Gelir Desteği Sistemi (DGDS)'ne geçilmesi hedeflenmiştir.

Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin tarım sektörüne getirdikleri ve sonuçlarının neler olduğu ileride ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.

2.3.2. Ulusal Tarım Stratejisi ve Avrupa Birliği'ne Yönelik

Düzenlemeler

Günümüzde uygulanan tarım politikasının amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslar arası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaç olarak belirlenmiş ve 2006- 2010 yıllarında Türkiye'nin tarım politikasının stratejik amaçları DPT tarafından (DPT, 2004b:1);

- Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği ve gıda güvencesinin sağlanması,

- Üreticilerin gelir düzeyinin yükseltilmesi ve istikrarının sağlanması, üretim maliyetlerini azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulamaya konulması yoluyla üreticilerin rekabet düzeylerinin yükseltilmesi,

- Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, işleme sanayinin rekabet edebilirliğini artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi ile tüketici tercihlerinin karşılanması amacıyla yönelik tedbirlerin alınması,

- Üreticilerin katılımını ve sorumluluğunu esas alan ve doğrudan üreticilere finansman sağlayan yaklaşıma dayalı kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması ve söz konusu projelerin kırsal yaşam şartlarını iyileştirecek biçimde uygulanması,

- Kamudan bağımsız bir yapıda üreticilere, üretimden pazarlamaya kadar olan safhalarda hizmet vermek üzere; kar amacı gütmeyen Tarımsal Üretici Birliklerinin kurulması ve geliştirilmesi ile tarımsal nitelikli diğer üretici örgütlerinin geliştirilmesi, söz konusu örgütlerde denetimin özerkleştirilmesi, olarak tespit edilmiştir.

Temel ilkeler ise, Avrupa Birliği Ortak Tarım ve Balıkçılık Politikalarına Uyum ve Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'nın esas alınması, piyasa koşullarında tarımsal üretime yönelik olarak piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının uygulanması, tarım ve kırsal kalkınmada bütüncül yaklaşım ve katılımcılığın benimsenmesi olarak belirlenmiştir.

Ancak her ne kadar tarımsal politika hedefleri tarımı gelişmiş ülkelerin hedefleri ile aynı tespit edilmiş olsa da hedeflerin aynı tespit edilmiş olması sonuçların birbirlerine benzer olacağı anlamına gelmemektedir. Bu stratejinin doğru olup olmadığı ancak yaşanarak öğrenilebilecektir.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun her yıl düzenli olarak açıkladığı ilerleme raporlarından biri olan 2005 İlerleme Raporu'nda bu Strateji'nin, Tarım Çerçeve Yasasına temel oluşturacak nitelikte olduğu kabul edilmiştir. Ancak sürdürülebilir ve rekabetçi bir tarımsal gıda sektörü yaratılması taahhüdü, gıda güvenliği standartlarının geliştirilmesi, çeşitlendirilmenin teşvik edilmesi ve tarımsal çevre planlarının desteklenmesi gibi, bazı önemli açılardan geri adım teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Örneğin, Strateji Belgesinde doğrudan ödeme sisteminin toplam tarım bütçesi içindeki payının % 76'dan % 45'e indirilmesi ve belli ürünler

üzerinde odaklanılması planlanmıştır. İlerleme raporuna göre ise prime bağlı üretimin artırılması ve Türkiye'nin kendi kendine yeterli olmadığı ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi için üretime bağlı doğrudan gelir ödemelerinin artırılması öngörülmüştür.

2.4 Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları

Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları ile; ülke gereksinimlerine uygun optimum üretim yapısının sağlanması, üreticinin korunarak uygun gelir olanağına kavuşturulması ve böylece tarımın ülke ekonomisine olan katkısının artırılması amaçlanmaktadır (Bayraç, Yenilmez 2006:8).

Tarımsal ürün piyasalarının, tarımsal işletmelerin ve nihayet tarımsal ürünlerin gösterdikleri özelliklerin sonucu olarak, tarımsal ürün fiyatlarının istikrarsız ve aynı zamanda tarım dışı ürün fiyatlarına göre daha düşük düzeyde oluştuğu görülmektedir (Dinler, 1988:312). Tarım ürünlerinin arz-talep esnekliği düşük, üretim periyodu diğer sektörlere göre uzundur. Bu özellikleri ve toplumda sosyal dengelerin sağlanması ve korunmasına katkıları, ürün muhafazası ve bunlarla ilgili pazarlama olanaklarının zor ve diğer sektörlere göre gelirinin düşük olması gibi etkenlerle tarım sektörü ülkelere göre değişmekle birlikte, piyasa ekonomisinin en yaygın uygulandığı ülkeler dahil birçok ülkede üretim-tüketim zinciri içerisinde desteklenmektedir.

Tarım sektöründe, mevcut risk ve belirsizlikler yanında, paranın geri dönüşüm hızının düşük ve sermaye birikiminin yetersiz ve buna bağlı olarak yatırımların az olması, sektörde desteklemeleri ve teşvikleri gerektirmektedir (DPT, 2000:2).

Türkiye'de, tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesi sistemi, ilk kez 1932 yılında başlanmıştır. Bu yolla desteklenen ilk ürün buğday olmuştur. Bunu, 1938-44 döneminde diğer tahıllar ve bazı sanayi bitkileri izlemiştir (Kıymaz, 2000:60). 1970'lerin sonuna doğru 30'a yükselmiş olan destekleme yapılan ürün miktarı, 1994 yılında ekonomik ve sosyal açıdan önem taşıyan ve geniş üretici kitlelerini ilgilendiren 3 ürün grubu (hububat, şeker pancarı ve tütün) ile sınırlandırılmıştır (Ulusoy, 2003:10). 2000'li yıllara kadar da desteklenen ürün sayısında önemli bir değişim olmamıştır. 2000 yılında ise doğrudan desteklenen ürün sayısı buğday ve şeker olarak ikiye indirilmiş ve 2002 yılına gelindiğinde destekleme tümüyle kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşma gereği tarımda dünya fiyatlarının geçerli olması ve doğrudan gelir desteği ile bazı ürünlerde prim uygulamalarının devam ettirilmesi istenmiştir (Kesbiç, Baldemir, vd., 2005:7).

Türkiye'de tarımsal desteğin en önemli kaynağı, sınırlarda uygulanan yüksek koruma nedeniyle yükselen fiyatlar aracılığıyla tüketicilerden sağlanan transferlerdir. Türkiye'de üreticiye verilen desteğin yaklaşık %80'i tüketiciden transferlerle sağlanmaktadır. Bu bir vergi olarak ifade edilecek olursa, tarımsal ürün tüketicilerinin ödedikleri fiyatların yaklaşık %30'unun (dünya fiyatı – iç piyasa fiyat farkı) vergi olduğu ileri sürülmektedir. Desteğin geri kalanı, yaklaşık

%20'si bütçe gelirlerinden sağlanmakta, ve daha çok girdi sübvansiyonlarını karşılamak için kullanılmaktadır (Ekonomik Forum, 2000:10).

2.4.1. Tarım Reformu Projesi ve Doğrudan Gelir Desteği

2.4.1.1. Tarım Reformu Projesi Uygulaması

Türkiye 2001 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Tarım Reformu Projesi (ARIP) kapsamında; tüm tarımsal fiyat desteklemelerini ve girdi sübvansiyonlarını kaldırarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemine (DGDS) geçmiştir. Başka bir deyişle 2000 reformu, Türkiye tarımsal destekleme politikalarında radikal bir değişiklik olarak gündeme gelmiştir.

Her ne kadar 2000 yılı Ekonomik İstikrar Programı ile birlikte uygulamaya giren tarım reformu, OTP'ye uyum konusundan bağımsız olarak hazırlansa da reformun ana unsuru olan "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi", AB'de Mayıs 92 reformu ile uygulamaya sokulan telafi edici ödeme sistemine benzerlik göstermektedir.

Dünya Bankasının desteği ile 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlayan tarım reformu üç ana unsur içermektedir. Bunlar (Abay, Olhan vd., 2005:1):

1. Doğrudan gelir desteği,
2. Fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve
3. Tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır.

Doğrudan Gelir Desteği (DGD), Dünya Ticaret Örgütü'ne göre kamu kaynaklarından hedef tarım üreticilerinin gelir düzeyini etkilemek amacıyla yapılan transferler şeklinde uygulanan bir politika aracıdır (Şahinöz, Özaltan, vd, 2005:16). DGD ile üreticilere üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemesi yapılmaktadır. Bu politikanın özelliği, piyasanın işleyişine bir müdahale olmaması nedeniyle üretim, tüketim, ve dış ticaret kararlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi, desteklemenin toplumsal refah kayıplarına neden olmaması ve harcamaların hangi amaçla yapıldığını izleme açısından uygulamanın şeffaflığıdır. Ayrıca tarım kesimine yönelik gelir yardımının hedef kitleye bağlı olarak daha adil bir gelir dağılımını sağlaması da hedeflenmiştir (Eraktan, Abay, vd., 2004:60). 2000 yılından itibaren uygulanan destekleme türlerinin yıllar itibarıyla dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Tarımsal Destekleme Türlerinin Dağılımı (Trilyon TL)

Destek Türleri	2000		2001		2002		2003		2004	
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%
1. Fiyat Desteği	209	22,6	136	12,3	610	21,7	-	-	-	-
2. Girdi Desteği	110	11,9	93	8,4	-	-	311	11,4	332	8,8
3. Hayvancılık Geliştirme	12	1,3	42	3,8	69	2,5	125	4,6	200	5,3
4. Teşvik Primleri	12	1,3	12	1,1	18	0,6	-	-	-	-
5. Tazminatlar	29	3,1	27	2,4	40	1,4	-	-	-	-
6. Kredi Desteği	351	37,9	336	30,4	-	-	-	-	100	2,6
7. Fark + Telafi Ödemeleri	186	20,1	343	31,0	179	6,4	262	9,6	395	10,4
8. T. Kooperatif Projeleri	18	1,9	33	3,0	22	0,8	20	0,7	89	2,4
9. Doğrudan Gelir Desteği	-	-	84	7,6	1.877	66,7	2.010	73,7	2.668	70,5
Genel Toplam (Trilyon TL)	927	100	1.106	100	2.815	100	2.728	100	3.784	100

Kaynak: Abay, Olhan, vd, 2005:15

Tablo 3'den de anlaşılacağı gibi Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Sisteminin uygulamaya geçmesiyle birlikte, destekler içerisinde %70'e yaklaşan bir paya sahip olmuş, dolayısıyla diğer destekler önemini göreceli olarak yitirmeye başlamıştır.

2004 yılında DGD uygulaması çerçevesinde 2003 yılında olduğu gibi, dekar başına ödeme 16 milyon TL ve tarım arazisi üst sınırı 500 dekar olarak belirlenmiştir. 2003 yılında, çiftçi kayıt sistemine dahil olan yaklaşık 2,76 milyon üretici ve toplam 16,6 milyon hektar arazi için 2,72 katrilyon TL ödeme yapılmıştır (DPT, 2006:12). Bütçe imkanlarının kısıtlı olması ve kayıt işlemlerinin zaman alması nedeniyle yıl ödemelerinin büyük bir bölümü bir sonraki yılda tamamlanabilmektedir

2.4.1.2. Tarım Reformu Projesi (ARIP)nin Etkileri

2000 yılında uygulamaya konan tarım reformu projesi ile, yıllardır azalma eğiliminde olan destekler %40-%50 oranında azalmaya devam etmiştir. Örneğin, 1999 yılında 4,2 milyar dolarlar düzeyinde olan kamusal tarım desteği, 2002 yılında 1,2 milyar dolar düzeyine gerilemiş, destek kompozisyonu tümüyle değiştirilmiştir (Şahinöz, Özaltan, vd, 2005:17).

Tablo 4 : DGD'nin Ülke Genelinde Uygulanmasına İlişkin Bazı Sonuçlar

Başlıca Göstergeler	2001	2002	2003
Kayıtlı Çiftçi Sayısı (Bin Kişi)	2 182,7	2 583,3	2 763,6
Kayıtlı Alan (Milyon ha)	11,6	16,2	16,7
Destekleme Miktarı (Milyon TL/Da)	10,0	13,5	16,0
Desteklenen Üst Arazi Sınırı (Da)	200	500	500

Kaynak: Abay, Olhan, vd., 2005:13

**Tablo 5: Yeni Tarım Politikalarının Devlet Bütçesine Etkisi:1999 – 2002
(Milyon ABD Doları)**

Destek kalemleri	1999	2002
Kredi desteği	956	0
Gübre desteği	183	0
KİT'lere bütçeden aktarılan	261	138
KİT açıklarını karşılama	2213	355
Pamuk ve yağlı tohumlar primleri	205	58
TSKB'ye destek	450	0
DGD Ödemeleri	0	1.137
Toplam	4,268	1,179

Kaynak : Günaydın, 2006:21

1999 yılı sonunda başlayan dönemde uygulanan tarım reformunun Türkiye tarım yapısı üzerinde doğurduğu sonuçlar, Dünya Bankası tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır. Raporun ana hatlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- 1999 – 2002 aralığında, tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar ABD \$ azalarak 1,1 milyar ABD \$'a inmiştir. Başka bir deyişle, tarımsal sübvansiyonların GSMH'ya oranı %3,2'den % 0,5'e inmiştir.
- Aynı dönemde, tarımsal GSMH 27 milyar ABD \$'dan 22 milyar ABD \$'a inmiştir.
- Çiftçiler üzerindeki net etki, yaklaşık 4 milyar ABD \$ tutarında yıllık zarar olmuştur.
- 2002 – 2003 reform döneminde gerek suni gübre gerekse tarımsal kimyasal madde kullanımı % 25 – 30 azalmıştır.
- Tarım kredisi faiz oranları negatiften pozitive dönmüştür.
- Kredi alan çiftçiler, borçlarını başlıca üç nedene bağlı olarak ödememişlerdir: tarımsal gelirdeki azalmalar, yüksek reel faiz oranları ve bazı çiftçilerin borçların kısmen affedilmesi yolundaki beklentileri.
- 1999 – 2001 arasında, Türkiye'de üretilen başlıca tarım ürünlerinin brüt değeri, reel olarak % 16 azalmıştır.
- Bütün ürün çeşitlerinde Türk ihracat ve ithalatının 1997 – 2002 döneminde artış göstermesine karşın tarım ve gıda ürünlerinin toplam

ihracat ve ithalattaki payı düşmüştür. 2001'deki önemli orandaki devalüasyon, üretim artışı ile birlikte ihracatın artmasına yardımcı olmuş ve işlenmemiş tarım ürünü ithalatındaki azalmaya yol açan en önemli faktör olmuştur.

- 1999 – 2001 arasında hektar başına üretimin dolar eşdeğeri % 28 azalmıştır (864 ABD \$/hektardan 621 ABD \$/hektara). Bütün önemli tarım ürünü gruplarında genel düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüş % 13 ile bakliyatla en az oranda, % 38 ile tütün şeker pancarı ve pamuğu da içeren bir kategori olan öteki tarla ürünlerinde en yüksek oranda gerçekleşmiştir. Hektar başına meyve değeri % 29 azalırken, hububat ve sebze değeri sırası ile % 22 ve % 23 düşmüştür. Bu dönemde hektar başına katma değer dolar bazında yaklaşık % 40 düşüş kaydetmiştir.
- Reform döneminde toplam ekili alan, Akdeniz Bölgesi dışında bütün bölgelerde yaklaşık % 2 azalmıştır. Bu azalmanın üçte ikisi, ekili alanın (başlıca tahıl) ve nadasa bırakılan tarlaların 300.000 hektardan fazla (ekili alanın yaklaşık % 3,5'u oranında azalma) azaldığı Orta Anadolu Bölgesinden kaynaklanmıştır.
- 1999 ve 2001 arasında tarım ürünleri fiyatları, tahmini olarak % 40 düşmüştür.
- Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük destekleme oranlarına sahip olan ülkeler arasında bulunmakla birlikte GSMH'nin yüzdesi olarak bu destek, OECD ülkelerindeki en yüksek destek oranlarından biridir.
- DGD programı, çiftçilerin maruz kaldığı net gelir kaybının yaklaşık % 35 – 45'ini karşılamıştır. Bu durum, tarım nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü içeren DGD Programından fiilen yararlanabilenleri etkilemektedir.

Sonuçlar, Türkiye tarımının içinde bulunduğu duruma ilişkin net, açık ve çarpıcı bilgiler vermektedir (Günaydın, 2006b:21). 2001 yılından bu yana tarımsal destekleme alımları ile girdi sübvansiyonlarını ikame eder durumdaki DGD politikasının, Türkiye'de mevcut uygulama biçimiyle tarımsal üretimi etkileme gücü yoktur ve daha çok sosyal yardım niteliğindedir. Ayrıca, arazi üzerinden ödenen DGD ödemeleri, bölgeler arasında işletmeler arasında ve ürünler arasında bir dengesizlik yaratmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü daha fazla olan bölgelerdeki (İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gibi) üreticiler diğer bölgelere göre işletme başına daha fazla destek almaktadır. Bu durum zaten bozuk olan yapıyı daha da olumsuz etkilemektedir. DGD daha çok Türkiye'de Çiftçi Kayıt Sisteminin geliştirilmesine hizmet etmektedir (Abay, Olhan, vd., 2005:16).

Öncelikle, küçük arazilere sahip yoksul çiftçiler açısından, DGD uygulamasından yararlanabilmek için yapılması gereken harcamalar (bürokratik işlemler ve köy-kent arasındaki ulaşım giderleri vb.) alınacak DGD ödemesinden fazla olabilmektedir. Bu nedenle, küçük çiftçi sisteme uzak durmaktadır. Büyük çiftçiler ise, sistemin aslan payını almaya devam etmektedirler. DGD ödemesi için bir üst arazi büyüklüğü belirlenmesine karşın, büyük arazi sahipleri noter

sözleşmeleri ile arazilerini uygun ölçeklerde bölerek yakınlarına dağıtmakta ve böylelikle arazilerinin tamamı için DGD'den yararlanmaktadırlar. Ayrıca, tebliğlerde tarımsal üretimle işigal edenlere DGD ödemesi yapılacağı belirtilmiş olmakla birlikte, uygulama farklı yönde gelişmektedir. Gerçekten çiftçi niteliğini taşımayan birçok kişinin, sistemden rahatlıkla üretici belgesi alabildiği bilinmektedir. Ayrıca, kentte oturup arazisini kiraya verenler, bu anlaşmalarda, DGD ödemelerini kendilerinin alacağı koşulunu dayatmaktadırlar. Bu doğrultuda, kentte oturan ve arazisini yıllardır görmemiş, tarımsal üretimle ilgisi olmayanlar da, geniş oranda DGD'den yararlanmaktadırlar (Günaydın, 2004c:50).

Reform başlangıçta ilan edildiği kapsamda uygulanamamıştır. Fiyat desteklerine son verildiği ilan edilmesine rağmen son defa, istisna diyerek bazı alımlar, örneğin çay, uzun bir süre sürmüştür. Reformun ürün kapsamı daraltılmıştır. "Tüm destekler kaldırılıp yerine doğrudan gelir desteği konulmuştur" görüşü de tam doğru değildir. Telafi edici ödemeler olan prim, ihracat iadesi, hayvancılık desteği ve çay budaması ödemeleri devam etmektedir. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve DSİ gibi kuruluşlar aracılığı ile çeşitli, sübvasyonlu hizmetler sürdürülmektedir. Birliklere sınırlı miktarda da olsa hala düşük faizli kredi sağlanmaktadır. Bütçeden ödenen bu desteklerin yanı sıra korumacılıkla ve sosyal amaçla vergi muafiyeti, sosyal güvenlik için düşük primle eşit sağlık hizmeti sağlanmaktadır. Altyapı ve ürün borsalarının geliştirilmesi için gösterilen çabalar da desteğin başka bir boyutta sürdürdüğünü göstermektedir. Özelleştirme ile birlikte silinecek borçlar, eskiden birikmiş görev zararlar, örneğin Tekel'in özelleştirilmesi ile gündeme gelecektir (Akder, 2003:52).

Yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan gelir desteğinin Türkiye'de uygulandığı şekliyle ne üretimi yönlendirici bir yapısı ne de verimlilikle bir ilişkisi vardır. Gelir düzeyi düşük çiftçilerden ziyade zengin çiftçilere daha fazla kaynak aktarılması şeklinde bir uygulama bulunmaktadır.

Tarım Reformu Kapsamında, pirim sisteminin 2002 yılında kaldırılacağı taahhüt edilmiş olmakla birlikte pirim uygulaması halen devam etmektedir. Ülkemizde uygulaması 1993 yılında pamuk ve tütün ile başlatılmış bulunan pirim uygulamasının içinde bulunduğumuz 2006 yılı için pamuk, soya fasulyesi, kanola, zeytinyağı ve mısırdaki uygulanan 2007 yılında da devam ettirilmesi düşünülmektedir. Ayrıca 2003 yılında çıkartılan Bakanlar Kurulu kararı ile tarımsal üretimin temel girdilerinden olan mazotun tarımda kullanılan kısmının desteklenmesi kararlaştırılmıştır.

2.4.2. Tarım Kanunu ve Desteklemeler

25.04.2006 tarih ve 26149 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Tarım Kanunu ile birlikte Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk defa resmi bir tarım kanununa kavuşmuştur. Kanun, AB ve DTÖ ile olan taahhütlerimiz doğrultusunda hazırlanmış olup, henüz gerekli yönetmelikler çıkarılmadığından tam olarak uygulanmaya başlanamamıştır.

Tarım Kanunu'nda tarım politikalarının amaçları; tarımsal üretimin iç ve dış talebe uygun bir şekilde geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvencesi ve güvenliğinin güçlendirilmesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, tarımsal piyasaların güçlendirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltmek olarak tanımlanmıştır.

Tarım politikalarının ilkeleri, tarımsal üretim ve kalkınmada bütüncül yaklaşım, uluslararası taahhütlere uyum, piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı, örgütlülük ve kurumsallaşma, özel sektörün rolünün artırılması, sürdürülebilirlik, insan sağlığı ve çevreye duyarlılık, yerinden yönetim, katılımcılık, şeffaflık ve bilgilendirmek olarak belirlenmiştir.

Tarım politikasının öncelikleri ise, tarımsal üretimde verimlilik, ürün çeşitliliği, kalite ve rekabet gücünün yükseltilmesi, yeterli ve güvenilir gıda arzının sağlanması, tarımsal işletmelerin altyapılarının geliştirilmesi, tarımsal faaliyetlerde bilgi ve uygun teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılması, tarımsal girdi ve ürün piyasalarının geliştirilmesi ve üretim-pazar entegrasyonunun sağlanması, tarımsal üretimin tarım-sanayi entegrasyonunu sağlayacak şekilde yönlendirilmesi, tarım sektörünün kredi ve finansman ihtiyacının karşılanmasına ilişkin düzenlemeler yapılması, destekleme ve yönlendirme tedbirlerinin alınması, doğal afetler ve hayvan hastalıklarına karşı risk yönetimi mekanizmalarının geliştirilmesi, kırsal hayatın sosyo-ekonomik açıdan geliştirilmesi, üretici örgütlenmesinin geliştirilmesi, tarım bilgi sistemlerinin kurulması ve kullanılması, toplulaştırma, arazi kullanım plânının yapılması ve ekonomik büyüklükteki tarım işletmelerinin oluşturulması, toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi ve rasyonel kullanımı, ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü, idarî ve hukukî düzenlemelerin yapılması olarak sıralanmıştır.

Tarımsal desteklemelerin amacının, tarım sektörünün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak, sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmak olarak belirlendiği kanunda, tarımsal destekleme politikalarının, ekonomik ve sosyal etkinlik ve verimlilik koşullarını sağlayacak programlarla uygulanacağı belirtilmiştir.

Tarım Kanunu'nda Tarımsal destekleme araçları ve bu araçların nasıl uygulanacağı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

2.4.2.1. Doğrudan Gelir Desteği

Üreticilere, tarımsal üretim amacıyla işledikleri araziler için Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılacaktır. Ödeme miktarlarının, üreticilerin tarım politikaları amaçları ve çevre koruma koşullarına uyumunu kolaylaştırmak üzere farklı düzeylerde belirlenebilmesi mümkündür.

2.4.2.2. Fark Ödemesi

Çiftçilere üretim maliyetleri ile iç ve dış fiyatlar dikkate alınarak fark ödemesi desteği verilecektir. Fark ödemesi desteği öncelikle arz açığı olan

ürünleri kapsayacaktır. Her yıl, fark ödemesi kapsamına alınacak ürünler ile ödeme miktarları Tarım Kurulu tarafından belirlenecektir.

2.4.2.3. Telafi Edici Ödemeler

Üreticilerin arz fazlası olan ürünlerin üretiminden vazgeçerek alternatif ürünlere yönelmeleri teşvik edilecektir. Üreticilere, arazilerinde alternatif ürünleri yetiştirmelerinden dolayı karşılaşılabilecekleri gelir kayıplarını önlemek üzere telafi edici ödeme yapılacak, her bir üretici için yapılacak ödeme miktarı, üreticinin alternatif ürünlerin üretimine ayırdığı arazi miktarı ile birim ödeme miktarının çarpımı suretiyle hesaplanacaktır. Ayrıca üreticilerin bir araya gelerek, alternatif ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması için yapacakları yatırımların finansmanı için ek ödemeler de öngörülmüştür.

2.4.2.4. Hayvancılık Destekleri

Hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerin ihtisaslaşması, işletmelerde hijyen şartlarının sağlanması, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile bunlarla ilgili kontrol, takip ve standartların iyileştirilmesi ve su ürünlerinin desteklenmesi amacıyla destekleme tedbirleri alınacaktır. Hayvancılık desteklemelerinde, bölge ve iller bazında farklı destekler uygulamaya ve ödeme miktarlarını belirlemeye Bakanlar Kurulu karar verecektir.

2.4.2.5. Tarım Sigortası Ödemeleri

Üreticilerin, üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmelerini teşvik etmek üzere, sigorta prim bedellerinin bir kısmı Devlet tarafından karşılanacaktır. 2006 yılı için bu oran %50 olarak belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle sigorta primlerinin yarısı çiftçi tarafından karşılanmakta, diğer yarısı ise devlet tarafından finanse edilmektedir.

2.4.2.6. Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal gelirlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, kırsal altyapı, toplulaştırma, tarla içi geliştirme hizmetleri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi amacıyla, kırsal toplum kesimlerinin birlikte veya ferdi olarak yürütecekleri yatırım projelerinin maliyetinin bir kısmı, masraf paylaşma esasına göre, Devlet tarafından karşılanacaktır.

2.4.2.7. Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı

Destekleri

Erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinde, işlemeli tarım yapan üreticilerin, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını teşvik etmek üzere, kendilerine belirli bir süreyi kapsayacak şekilde, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri sağlanacaktır. Ödemeler, Bakanlık ile üreticiler arasında imzalanacak sözleşmelere dayalı olarak ve birim arazi üzerinden yapılacaktır.

2.4.2.8. Diğer Destekleme Ödemeleri

Araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, organik üretim

desteği, imha desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçlarının kullanılması bu kanunla mümkün kılınmıştır.

Tarım Kanunu ile birlikte, verilecek asgari destek miktarı GSMH'nın %1'i olarak belirlenmiştir. Söz konusu sınır bugünkü milli gelir düzeyinde yaklaşık 3,5 milyar dolar olmaktadır. Ancak, AB ilerleme raporunda tarım destekleri için gerekli miktarın 11,3 milyar Euro olarak belirlenmesi, %1'lik oranın yeterli olmayacağını da göstermektedir. Yine de desteklemelere ayrılacak minimum sınırın belirlenmesi önemli bir adım olmuştur.

Kanun, ayrıca verilecek desteklerin önceden belirlenmesine olanak tanıyan düzenlemeleri getirmiştir. Bu sayede, üreticiler alacakları destekleri daha ekim döneminde öğrenme fırsatına kavuşacaklardır. Kanunla birlikte telafi edici ödemeler kapsamında üretim planlaması yapılmasına ve uygulanmasına da olanak sağlanacaktır.

Kanunda belirlenen ulusal tarım politikaları çerçevesinde çalışmalar yapmak üzere ürün bazında üreticilere, tüccarlara, sanayicilere ve/veya bunların oluşturdukları birlikler ile kamu ve araştırma kurumlarına, meslek odalarına ve derneklere, bir araya gelerek tüzel kişiliği haiz ürün konseyleri kurma imkanı tanınmıştır. Böylece üretici örgütlenmeleri ve sivil toplum kuruluşlar, tarım politikalarının uygulanmasında aktif rol oynama imkanına sahip olabileceklerdir. Kanun ayrıca sözleşmeli üretimi desteklemektedir.

SONUÇ

AB'ye tam üyeliğin Türk tarım ürünlerinin hem ihracatında hem de ithalatında artışa neden olması beklenmektedir. Ancak, açık ve savunmasız bir pazar konumunda olacak olan Türkiye'de tarım ürünleri ithalatın, ihracattan daha fazla artacağı yönünde endişeler belirmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumu konusunda en önemli unsur Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'na uyumdur. Birlik mevzuatının yarısından fazlasını oluşturan tarım sektörünün Avrupa Birliği'ne yakınlaştırılması oldukça sancılı ve zor bir süreç olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne taşınan Türk tarım sektöründe var olan sorunların çözümü ve var olan hukuksal ve fiziki yapının AB'ye uyumlaştırılması şu an için neredeyse imkansız gibi gözükmektedir. Bu anlamda Ortak Tarım Politikası'na uyumun Türkiye-AB ilişkilerinde temel belirleyicilerden biri olacağı ve üzerinde en fazla tartışılan alan olacağını söylemek mümkündür.

Her şeyden önce, OTP'nin uygulanması için Türkiye'nin ciddi bir finansman ihtiyacı vardır. Son OTP reformlarıyla birlikte bu fonun AB bütçesinden karşılanamayacağı ortadadır. Bu finansman açığının ne şekilde kapatılacağı konusunda ise Türkiye tarafından net bir açıklama yapılmamış, kayda değer bir strateji üretilmemiştir.

KAYNAKLAR

- ABAY Canan, OLHAN Emine, UYSAL Yaşar, YAVUZ Fahri, TÜRKEKUL Berna** Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim, VI. Teknik Kongre, 3-7 Ocak 2005, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2005
- AĞAOĞLU Y. Sabit, İNAN İ. Hakkı, ÖZKAYA Tayfun, ORTAŞ İbrahim AKDER Halis** Yirmibirinci Yüzyıl Başlarında Türkiye Tarımının Vizyon ve Misyonu, VI. Teknik Kongre, 3-7 Ocak 2005, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2005
- BAYRAÇ Naci, YENİLMEZ Fusun** Türkiye Tarım Politikasında “Destekleme Reformu”, ASOMEDYA Dergisi, Ankara Sanayi Odası Aylık Yayın Organı, Ankara, Aralık, 2003
- ÇAĞLAYAN Tayfur** Tarım Sektörünün Yapısal Analizi Ve Avrupa Ortak Tarım Politikası http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=606 Erişim Tarihi : 03.04.2006
- DİNLER Zeynel** Osmanlı’dan Günümüze Tarım Ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri, T.C. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004
- DPT** Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Yayın No:3, ISBN: 975-7657-02-6, Bursa, 1988
- DPT** Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar Ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, DPT: 2516 ÖİK: 534, Ankara, 2000
- DPT** Devlet Planlama Teşkilatı VIII. BYKP - 2005 Yılı Programı, Tarımsal Gelişme: Genel Tarım Politikaları, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2006
- DPT** Devlet Planlama Teşkilatı Türkiye’nin Ekonomik Göstergeleri <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/ekogosterge.xls> Erişim Tarihi : 29.05.2006b
- Ekonomik Forum** Yeni Tarım Politikaları Zamana Yayılmalı, Ekonomik Forum Dergisi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Yıl: 7, Sayı: 2, Ankara, 2000.
- ERAKTAN Gülcan, ABAY Canan, MİRAN Bülent, OLHAN Emine ERDAL Güven** Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2004-53, ISBN : 975-512-889-1, İstanbul, 2004
- ERGİN Gürol, EYİCİL Zehra** Türk Tarım Politikası: Yapısal Sorunlar ve AB’ye Uyum, Avrupa Yolunda Türkiye ve Polonya Değişim Sürecinde İki AB Aday Ülkesi, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, ISBN 975 – 7968 – 38 – 2, Ankara, 2001
- GÜNAYDIN Gökhan** Türkiye Tarımı 2000 http://www.zmo.org.tr/odamiz/ana_hatlarıyla_turkiye_tarimi.php Erişim Tarihi : 04.05.2006
- İŞIKLI Emin, ABAY Canan** Türkiye Tarımı Ve Değişme Eğilimleri, Türkiye Tarımı, Gerçekler / Saptırmacalar http://www.zmo.org.tr/odamiz/turkiye_tarimi_degisme_egilimleri.php Erişim Tarihi : 04.05.2006
- İŞIKLI Emin, ABAY Canan** Destekleme Uygulamalarının Tarımsal Yapıya Etkisi, Tarım Haftası 93 Sempozyumu, Tarımsal Destekleme Politikaları, Sorunlar, Çözümler, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Yayın No:20, Ankara, 1992

- İKV** İktisadi Kalkınma Vakfı
Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası,
<http://www.ikv.org.tr/pdfs/0b08abbf.pdf>
Erişim Tarihi:10.01.2006
- İNAN Hakkı,** Gelişmiş Ülkelerde Tarım Piyasalarının Organizasyonu, İstanbul
GAYTANCIOĞLU Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2003-53, ISBN: 975-512-791-7,
Okan, ERBAY Recep, İstanbul,2003
YILMAZ Fuat
- KARAKAYALI** Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, Güleç Matbaacılık
Hüseyin Ltd.Şti.Yayınları, 2.Baskı, İzmir, 2003
KARLUK Rıdvan Türkiye Ekonomisi / Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, Beta
Basım Yayın Dağıtım A.Ş, ISBN 975-2951-76-7, İstanbul, 2002
- KESBİÇ C. Yenal,** Rekabet Gücü Ölçümü Ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz,
BALDEMİR Ercan, İstanbul Üniversitesi, VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik
DOĞAN Sibel Sempozyumu, İstanbul, 2005
KIYMAZ Taylan Avrupa Birliği'nde Ve Türkiye'de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker
Ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Bunların Ham
Madde Temini Açısından Gıda Sanayiine Etkileri, Devlet Planlama
Teşkilatı İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım
Dairesi Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Yayın No:
DPT: 2504, Ankara,2000
- ÖZKAYA Tayfun,** Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü – Bugünü –
OYAN Oğuz , İŞİN Geleceği, Türkiye Ziraat Odalar Birliği TÜSES Yayını, Ankara, 2001
Ferruh, UZMAY Ayşe
- ŞAHİNÖZ Ahmet,** Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarımı, VI.Teknik Kongre Kitabı, 3-7
ÖZALTAN Aylin, Ocak 2005,TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2005
GÖKDUMAN Işıl
- TEOMAN Özgür** Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı, Gazi
Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi Cilt: 3, Sayı: 3, Ankara, 2001
- TÜRKEKUL Berna** Türkiye'de Makroekonomik Değişkenlerin Tarım Sektörüne Kısa ve
Uzun Dönem Etkileri Üzerine bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen
Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, İzmir
- TÜSİAD** Türk Sanayiciler Ve İşadamları Derneği
AB'ye Uyum Sürecinde Türk Tarım Sektörünün Sorunları Ve Çözüm
Önerileri, TÜSİAD Görüşleri Dizisi, ISSN: 1302-4620, No: 13,
TÜSİAD Bankacılık ve Sanayi İşleri Komisyonu Yayınları, İstanbul,
2003
- ULUSOY Sadi** AB'ne Adaylık Sürecinde Ab Ve Türkiye Tarım Politikaları:
Öncelikler-Farklılıklar-Çelişkiler, AB Genişleme Sürecinde Türkiye
"Tarımsal ve Kırsal Politikalar" Sempozyumu, TMMOB, Ziraat
Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 2003